

ПРОМЕНЕ МОРФОЛОГИЈЕ КОЛОНИСТИЧКОГ НАСЕЉА БАНАТСКО ВЕЛИКО СЕЛО

Светлана Мадих¹

Примљено: 20.03.2015. | Прихваћено: 13.06.2015.

РЕЗИМЕ: У оквиру кикиндске општине налази се насеље Банатско Велико Село. Село су формирали колонисти у 18. веку. Првобитно су формирана три мања насеља, Свети Хуберт, Солтур и Шарлевил. Терезијском колонизацијом, насељени су Немци и Французи, док су временом Французи понемчени. Насеља су плански грађена по налогу бечког двора, по систему поља на шаховској табли са улицама које се секу под правим углом. Солтур и Шарлевил су имали правоугаони облик, док је Свети Хуберт имао квадратну основу. Одвојена села егзистирају до половине 20. века. Тек после Другог светског рата, долазе колонисти са простора Босне и Херцеговине, тада се демографска слика насеља у потуности мења. Године 1947. насеља Свети Хуберт, Солтур и Шарлевил се спајају у Банатско Велико Село. На тај начин насеље добија нетипичан облик за војвођанске пределе.

Кључне речи: Свети Хуберт, Солтур, Шарлевил, колонизација, Банатско Велико Село

УВОД

Најважнији моменти у историји насеља су две велике колонизације. На тај начин, долазак колониста и њихов живот на овом простору предодредио је даљи развој насеља. Првом терезијском колонизацијом на ове просторе су дошли Немци и Французи и тада се први пут спомињу Свети Хуберт, Солтур и Шарлевил. Другом колонизацијом, после Другог светског рата, досељавају се колонисти са простора Босне и Херцеговине и Хрватске. Тада се дешавају кључне промене које су утицале на облик насеља, али и даљи развој насеља.

Банатско Велико Село је насеље у источном делу кикиндске општине, на простору између Кикинде на западу и српско-румунске границе на истоку. Катастарска општина села се граничи са катастарским општинама Накова на северу, Нових Козараца на југу, Кикинде на западу и државном границом са Румунијом на истоку. Са Кикиндром има везу асфалтним путем и железничком пругом (11 km)

¹ Булевар Деспота Стефана 7а, Нови Сад, контакт: madic_cesago@hotmail.com

Карта 1. Положај Банатског Великог Села у односу на Кикинду, размер 1:200000

Извор: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karta_kikinda.png

Кикинда-Жомбољ-Темешвар. Источна периферија Банатског Великог Села је од границе удаљена 2-3,5 km, а од првог румунског села Мали Комлуш 4 km према југу (Бугарски, 1996б). Банатско Велико Село је од Кикинде удаљено 13 km.

Саобраћајни положај је, због удаљености од Кикинде и осталих већих градова, неповољан. Положај у односу на реке је такође изразито неповољан јер поред села не протичу веће реке. Развијен је једино локални саобраћај који повезује села са осталим насељима кикиндске и ново-црњанске општине.

ПОСТАНАК НАСЕЉА И РАЗВОЈ НАСЕЉА ОД НАСТАНКА ДО 20. ВЕКА

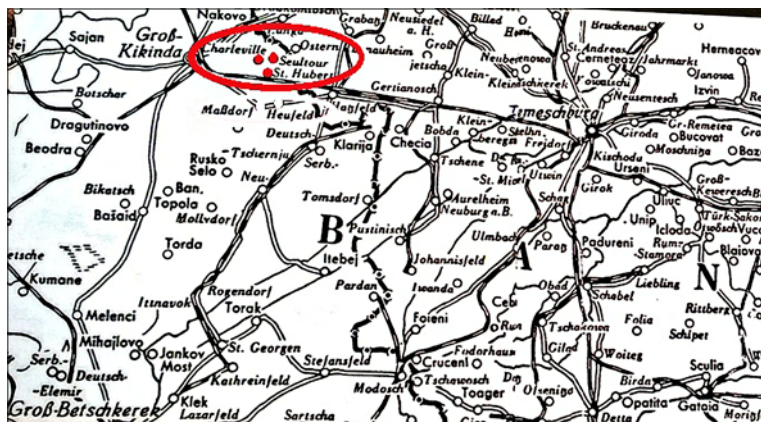
Марија Терезија је 1763. издала колонизациони патент за Угарску. Коморска земља је изнајмљена предузимачима који су се обавезили да ће је населити. Ово је током наредних година привукло неколико хиљада колониста из западне и југозападне Немачке. Године 1772. ступио је на снагу нови импопулациони патент који је предвидео земљишта да би се видело колико још Немаца треба населити у српска и румунска села, да би их научили бољим пољопривредним методама и техникама. Колонисти из ове партије су долазили из Шлезеије, Моравске и Чешке, а насељеници су врбовани и у Алзасу и Лотарингији. Део колониста из ове две регије био је и француске националности. Француски живаљ се са немачким насељима управо у селима Сент Хуберт, Шарлвил и Солтур. Французи су временом понемчени и помађарени, задржавши само француска презимена (Јањетовић, 2009).

На камералним земљиштима прво се насељавају пензионисани официри и отпуштени војници, до четири стотине породица, како би се укидањем њихових

пензија што више растеретила државна благајна. Остала земља издавала би се богатим грађанима са обавезом колонизације. Колонистима је зајемчено ослобађање од пореза, земљорадницима за шест, а занатлијама за десет година, уз то дата им је на отплату грађа за кућу и огрев. Онима који би се настанили на спахилуцима, зајемчено је ослобађање од пореза на три, а на камералним поседима на четири до седам година, према квалитету земљишта. Сваком домаћинству је дато право слободног сељења. Дажбине су биле велике и износиле су једну форинту, по двадесет комада живине, по две гуске и десет свиња, сем тога, од аграрних производа 1/10 на име парохијала, а 1/9 или 1/8, према квалитету земље, спахијама. Од шума и утрина додељен је по један сразмеран део свакој општини на име заједнице (Allmende). Занатлије добијају, сем куће и грунта, једну парцелу оранице (Kukurutz-Acker) за одгој свиња и живине и парцелу ливаде за једну или две краве. Свака кућа треба да буде означена бројем. У свакој општини треба да буде смештен по један хирург, или на три, четири мање општине. Приликом доласка свака породица је добијала парче земље (сесију) која је износила 35 јутара. Свима је дата кућа, семе, намештај и прибор за пољопривредни рад, а трговцима и занатлијама 50 форинти за потребан алат. Сва та задужења колонисти су имали у својим задужним књижицама (Schuldbuch) и морали да врате за 6 година (Јанкулов, 1961).

У периоду 1769-1770. године насељавају се поменуте три општине. Досељеници су били француске националности, већином из Лотарингије. Насеља из овог периода грађена су на камерном добру по плану генерала Нојмана и Хиделбранда. Насељеници су изградили три села и назвали их именима своје постојбине у Француској: Сент Хуберт, Солтур, Шарлевил.

Сент Хуберт је насеље које се налази јужно од Солтура и југозападно од Шарлевила. Име му потиче од назива села Сент Хуберт, које се налази код Меца (североисточна Француска). У документима се срећу различите форме овог назива, франц. Saint Hubert, нем. St. Hubert, мађ. Szent Hubert, а до 1922. године зове се Свети Хуберт. У Сент Хуберту изграђено је 1772. године 80 кућа у коме је живе-

Слика 1. Положај насеља у Торонталској жупанији

Извор: Вујин, 2014

ло 317 становника, док је 1777. године било 82 куће са 415 становника. По подацима из једног мађарског документа у једном тренутку у селу је било 976 становника католичке вероисповести, 44 становника православне вероисповести и 14 Јевреја (Арсенијевић, 1992). У Сент Хуберту је био знатно већи број чланова по једном домаћинству, него у оближњим селима, у просеку 10,4. Разлог томе је обичај немачких кметова да стари остају са младима у истој кући (Хегедиш, 1987).

Солтур је насеље које заузима простор северно од Сент Хуберта. Назив Солтур потиче од једне усамљене куле из турског периода која је служила као осматрачница, док је све остало пусто после најезде Турака. У документима се срећу различите форме назива поред француског назива „la seule tour” (усамљени торањ, кула), наилазимо и на немачки Soltur и на мађарски Szentborbela, што је и званичан назив села после аустроугарског споразума 1867. године. Године 1922. назив насеља се мења у Солтур. У њему је изграђено 1772. године 60 кућа у којима је живело 283 становника, а 1777. године 67 кућа са 303 становника, сви су били француске националности. По једном мађарском документу у Солтуру је живело 706 становника католичке вероисповести, 24 становника православне вероисповести и 2 Јевреја. Као заштитница села спомиње се Света Барбара (Арсенијевић, 1992).

Шарлевил је насеље северозападно од Сент Хуберта. Француски досељеници су свом новом месту дали име по истоименом градињу Charleville (Шарлов град) код Меца. У њему је изграђено 1772. године 60 кућа у којима је живело 278 становника, док је 1777. године било 67 кућа и 270 становника (Латиновић, 2006).

Колонисти насељени по овим селима били су из следећих места: Меца, Аракјура, Франшевија, Мојанвика, Дорсија, Дијежа, Бергавија. Тим Французима придружили су се и Немци из области: Мајнца, Тријера, Вирцбурга, Инглоштат и Насау (Арсенијевић, 1992).

У селима и пољима су били бунари, поред села пашњаци, слободно земљиште, баште и виногради. Свако село је добило школу, општинску кућу, апотеку, а више општина по једног лекара („фелчера“) и по једну гостионицу („бирт“). У школама је поред немачког уведен и мађарски језик, тек 1890. године. Настава се на мађарском изводила до 1919. године (Hess, 1927).

Села су имала заједничку цркву у Светом Хуберту. Села су имала своје шуме, врбаке и дудове. Око друмова и око утрина које опасују села засађени су дудови за хлад и гајење свилене бубе. Атари су подељени на три типа њива, а на ивици атара простирале су се ливаде које су служиле за сенокос и испашу стоке. Пољске парцеле су одређене пољским путевима (Утак).

Солтур и Шарлевил су у облику правоугаоника док је Свети Хуберт имао квадратну основу са страницама од 800 m дужине. Насеља су имала већи трг, док је у средини црква, а околу јавне зграде. Насеља су плански грађена по налогу бечког двора, по систему поља на шаховској табли са улицама које се секу под правим углом. Уздужне улице су оријентисане ЈИ-СЗ. Куће су ушорене са правим уздужним и попречним улицама (Gassendorf) и са по једним општинским бунаром за сваку улицу. Главне улице су широке 18 до 20 хвати (34 до 38 m), а споредне 6 до 8 хвати (11,4 до 15 m), ради што лакшег саобраћаја, а у случају пожара стварања погодних услова за његово локализовање. Фронт куће је окренут ка улици, штале и

шупе су у продужетку куће, а нипошто по фронту, да се пожар не би ширио на суседне куће. Прве колонистичке куће градили су Срби и Мађари из околних места, а касније сами Немци. Колонисти су поред куће и земље добили још и стоку, исто тако дат им је на отплату и прибор за рад (Мандић и сарадници, 1988).

Захваљујући подацима званичних пописа, који се налазе у књизи Николаса Хеса из 1927. године, подацима јозефинског пописа за период 1784-1787. године и подацима о броју становника округа Велики Бечкерек за 1850. и 1857. годину који се налазе у библиотеци Матице српске, може се пратити број становника у Светом Хуберту, Солтуру и Шарлевилу.

Табела 1. Упоредни преглед броја становника

Година	Свети Хуберт	Шарлевил	Солтур
1772.	320	278	283
1777.	415	290	303
1787.	601	/	/
1792.	625	425	435
1821.	923	478	511
1836.	1.034	668	732
1846.	1.227	776	800
1850.	1.314	754	833
1857.	1.391	773	927
1870.	1.426	805	917

Извор: Хес, 1927, Хегедиш и Чобановић, 1991

На основу доступних података, примећује се да се број становника у сва три села повећавао. Највећи број становника забележен је у Светом Хуберту, 1.426 становника. Од првих пописа са краја 18. века па до друге половине 19. века управо је у Светом Хуберту забележен највећи пораст становника. Највећи пораст становника у Светом Хуберту је забележен 1821. године када се за непуних 30 година

Слике 2, 3, 4. План села Шарлевил (лево), Солтур (средина) и Сент Хуберт (десно) 1875. година

Извор: Катастар непокретности Кикинда

број повећао за 298 становника. За цео период посматрања, Шарлевил и Солтур, свако насеље понаособ није имало 1.000 становника. Тој цифри највише се приближио Солтур 1870. године, када је имао 917 становника.

Французи су се доселили са породицама. Свака породица је имала просечно 8 до 12-торо деце, а понеке чак и 15. Међутим, епидемичне болести које су тада завладале, у овим насељима, косиле су децу, тако да, код већине породица од 10-12 деце, највише је 3 или 4 доживело десету годину. Најжешћа је била колера 1831. и 1873. године. Од тада се јављала ретко и у слабијем степену. Из страха од болести, многи насељеници су се вратили у стару отаџбину.

Око 1860. године било је још неколико старијих жена које су међусобно разговарале француски. Последњи Француз који се у Банат доселио из Лорена и који је је говорио француски умро је 1866. године (Правда, 1936, стр. 7).

РАЗВОЈ НАСЕЉА У 20. ВЕКУ

Почетком 20. века ситуација у селима се није битно променула. Свети Хуберт, Шарлевил, Солтур и даље су постојали као одвојена насеља. Већинско становништво је и даље било немачко. Промене великих размера су уследиле после Другог светског рата.

По попису из 1921. године, првом попису на простору Војводине, а у оквиру Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, ова села су била у оквиру среза Жомбољ. Док су уследиле промене у каснијем периоду, јер су по попису из 1931. године ова села припадала срезу Јаша Томић.

Табела 2. Упоредни преглед броја становника у Светом Хуберту, Солтуру, Шарлевилу

Насеље	Година	Мушкараци	Жене	Укупно
Свети Хуберт	1921.	664	731	1.395
	1931.	729	748	1.477
Солтур	1921.	441	504	945
	1931.	449	475	924
Шарлевил	1921.	379	397	776
	1931.	360	376	736

Извор: Савезни завод за статистику

По попису из 1921. године примећује се да је Свети Хуберт имао највећи број становника. До следећег пописа 1931. године ситуација се није много променула, највећи број становника се примећује управо у Светом Хуберту, 82 становника више него по прошлом попису. У Солтуру и у Шарлевилу је у поменутом периоду примећен пад броја становника. У сва три села је у време пописа забележен већи број особа женског пола.

Од индустријских објеката у скоро сваком селу је била циглана и млин. У Светом Хуберту је постојао моторни млин „Браћа Канг“ и циглана Јакоба Мушонга. У

Шарлевилу је такође постојала циглана Јакоба Мушонга, као део концерна Bohn M. et Co. У Солтуру је исто постојала циглана али власника Јозефа Вула (Jozef Wuhl) и сирћетана Јаноша Обердинга. Села су имала одређена удружења, у Светом Хуберту је постојало Певачко Друштво и немачка читаоница. У свим насељима постојао је Црвени крст (Историјски архив Војводине).

У Банату је 1919. и 1920. године била најбројнија немачка народност, која је уживала благодоклони став државних власти. Ове општине до априла 1941. године припадају срезу Јаша Томић. Домаћи Немци су за време рата организовали своје добровољачке јединице „Dojče Manšaft“, имали су свој полицијски апарат, да би свим својим снагама стали у службу нацистичке Немачке (Мандић и сарадници, 1988).

По завршетку Другог светског рата, демографска слика насеља се у потпуности мења. Немци, који су били савезници нацистичке Немачке су стрељани или одведени у логоре широм Баната. Велики број немачког становништва по пуштању из логора преселио се у Немачку и друге земље, остављајући читава домаћинства празна.

Ова села су почела поново да се насељавају 1945. године, по други пут у својој историји. Колонисти су сада дошли махом са простора Босне и Херцеговине. Колонисти су затекли куће које су грађене од чврстих материјала, ограђена и уређена дворишта са свим помоћним објектима за пољопривреду и сточарство па нису имали потребе за грађењем нових објеката. Чак и данас велики број становништва у Банатском Великом Селу живи у старим „швапским“¹ или тачније речено, немачким кућама, осим месне заједнице и околних објеката, мало је нових грађевина у селима. Године 1947. спајају се ова три насеља и од њих настаје једно веће насеље. Спајањем Светог Хуберта, Солтура и Шарлевила настаје Банатско Велико Село.

ОБЛИК ОСНОВЕ И СТРУКТУРА НАСЕЉА

Карактеристично за војвођанска насеља је да су грађена као колонистичка насеља, за време Аустро-угарске монархије. Насеља су плански грађена, са унапред одређеним обликом насеља, ширином улица, изгледом кућа и изгледом централног дела насеља. Насеља Свети Хуберт, Солтур и Шарлевил (Банатско Велико Село) су плански грађена насеља, са правилним обликом.

По мапама из 1875. године, учача се правилан квадратни облик насеља Свети Хуберт, док насеља Солтур и Шарлевил имају правилну правоугаону основу. У централном делу насеља су биле смештене црква (једино у Светом Хуберту), школа, општинска кућа и сви остали важни објекти.

Спајањем села изграђени су нови путеви који спајају ова три дела Банатског Великог Села. Тако су иза последњих кућа између Солтура, Шарлевила и Светог Хуберта остале баште и оранице.

¹ Назив који се користи у Војводини, у насељима, која су раније насељавали претежно Немци.

Укупна дужина улица је 21 km. Најдужа улица је главна улица, дужине 3,6 km. Кроз њу води пут ка Накову и Кикинди. У селу има има укупно 22 улице, 10 уздужних и 12 попречних. Друга по дужини је улица Десанке Максимовић, која се раније звала улица „Моше Пијаде“. Дугачка је 1,5 km и једина је улица која спаја реоне Шарлевил и Солтур. Ове улице су изграђене 1962. године, преко опеке, коју су Немци изградили, стављен је асфалт (Латиновић, 2006). Реони Шарлевил и Свети Хуберт су спојени Омладинском улицом. Реони Шарлевил и Солтур су спојени улицом Десанке Максимовић. Реони Солтур и Свети Хуберт су спојени улицом Николе Тесле.

Улица „Бранка Кудриша“ је променула назив у улицу „Никола Тесла“. Мање, периферне улице као што је „Војвођанска“, „Бранка Ђопића“, „Пане Ђукића“, „Петровачка“ у реону Шарлевил, улица „Босанска“ и „Никола Тесла“ у реону Солтур, улице „Симе Шолаје“ према језеру Лагуна и на супротној страни реона, „Марка Орешковића“ и „Железничка“ у реону Свети Хуберт су или продужене или накнадно изграђене доласком колониста

У центру Банатског Великог Села, (који се налази између три реона) налази се један од два парка, ФК „Козара“ и стадиони, базени на отвореном и завичајна кућа. У селу постоји и вештачко језеро „Лагуна“, које је уређено за одмор и рекреацију.

Колонисти из Босне и Херцеговине затекли су у сваком од ових насеља по једну празну школу, спајањем насеља, старе школске зграде су порушене. Нова школска зграда је изграђена у централном делу новог већег насеља, поред зграде Месне заједнице.

Највећи висински објекат у насељу је православна црква, која је почела да се гради 2007. године. До 1952. године у Банатском Великом Селу је постојала римокатоличка црква, за коју је поменуте године добијена грађевинска дозвола за рушење. За изградњу храма одабрана је локација, која је налази у близини места где је некада постојала римокатоличка црква. Насеље има два православна гробља, која се налазе на периферији реона. У Банатском Великом Селу католичко гробље је порушено. Налазило се северно од Светог Хуберта, близу католичке цркве. Сматра се да се на том месту данас налази парк.

ФИЗИОНОМИЈА НАСЕЉА

Физиономија је најхетерогенија морфолошка карактеристика насеља, то је и особина која је за посматрача најочљивија. То су силуета насеља, висина, размештај и старост зграда, ширина и правци пружања улица, тргова и друге неизграђене површине, коришћен грађевински материјал, конструкција кровова, друга архитектонска решења, маркантне зграде, ширина хоризонта у насељу, колорит зграда, зеленило и др. Сви поменути елементи се могу поделити на две велике групе, оне које се могу запазити само из даљине и оне које се посматрају унутар самог насеља, тј. спољашња и унутрашња физиономија (Ђурчић, 1992).

Једине вертикале у насељу су црква, вагрогасни дом, силос и усамљени одак некадашње циглане на периферији Банатског Великог Села. У насељу су заступљене типичне војвођанске ниске куће.

ТИПОВИ КУЋА

Код старих немачких кућа могу се разликовати такозване попречне куће или куће на бразду, пружају се попречно у односу на правац пружања улице. И уздужне или куће уз пут, које се пружају у правцу пружања улице. Куће су грађене од черпића и цигле.

Попречна немачка кућа има четири прозора до улице и прилично је светла. Врата која се настављају на ходник, представљају улаз у кућу. Док дрвена капија и мала ограда одвајају једну од друге куће. Из ходника улази се у кухињу, иза кухиње је остава или „шпаиз“ и из кухиње се улази у собе (често је било две собе). Двориште није широко, али је дугачко, ширина дворишта износи око 10 m, али дужина износи око 50 m. Оно је најчешће подељено на два дела, прво двориште или горње и друго двориште или доње. Горње двориште је сређено, поцигљано, и са цвећем, док је доње двориште економски део куће са стајама за стоку и храну. Баште нема, или су врло мале.

Уздужна немачка кућа до улице има два или три прозора, улаз у кућу може да буде са улице па кроз ходник, а може и из дворишта. До улице се налази једна соба, до ње је кухиња, па друга соба, с тим што се из кухиње улази у оставу. Постоји још једна соба у дворишту. Изглед дворишта је исти као и код претходне куће. Овакве куће имају обавезно подрум. Модерни тип кућа се разликује од осталих типова по изгледу, величини, унутрашњем распореду и материјалу од којег је грађена (Божичковић, 1981).

ЗАКЉУЧАК

Банатско Велико Село по физиономији насеља одступа од типичних војвођанских насеља. Свети Хуберт, Солтур и Шарлевил су настала као типична колонијална насеља у 18. веку, насељена претежно немачким становништвом. Као одвојена насеља, егзистирала су више од једног века. За то време насеља су захватиле разне промене. Број становника се константно повећавао, првобитни француски живаљ је полако нестајао. У Светом Хуберту, Солтуру и Шарлевицу француским језиком се говорило до друге половине 19. века. Уместо француског у селима је званични језик постао немачки. Остала су само француска презимена и обичаји који указују на право порекло колониста. Број мађарског становништва се повећавао, док су Срби и Румуни чинили мањине у селима.

Иако мала, села су била добро организована и опремљена. Структура села је била решеткаста, попут шаховске табле. У центру насеља су се налазиле све најважније институције у селу.

Најбитније промене у овим насељима догодиле су се по завршетку Другог светског рата. Целокупно немачко становништво је протерано, или су побегли у Немачку. Њихове куће, домаћинства и њиве држава је доделила новим колонијалима, који су дошли из Босне и Херцеговине (мали број и из Хрватске). Насеља Свети Хуберт, Солтур и Шарлевил се спајају 1947. године и од тада постоје под називом

Банатско Велико Село. Данас је већинско становништво српског порекла, а од мањина су присутни Мађари и Роми.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић, М. (1992): *Quelques traits romans dans la toponymie de la Voïvodine (Yougoslavie)*, Nouvelle Revue d'Onomastique n° 19-20, стр 139-140.
- Божичковић, А. (1981): Географски приказ Банатског Великог Села, Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет. Институт за географију. Нови Сад.
- Бугарски, Д. (1996б): Банатско Велико Село, Општина Кикинда, географске монографије војвођанских општина, ПМФ, Институт за географију, Нови Сад, стр. 151-156.
- Вујин, В. (2014): Краљевство цигле и црепа, Народни музеј, Кикинда, стр 10.
- Збирни преглед планова хатара и насеља, 1875. година, Архив катастарског завода, Кикинда.
- Историјски фонд 126, кутија 39686, предмет 1274/1935. Историјски архив Војводине, Нови Сад, стр. 37.
- Јанкулов, Б. (1961): Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку. Матица српска, посебна издања, Нови Сад, стр. 29-34.
- Јањетовић, З. (2009): Немци у Војводини, Београд.
- Латиновић, М. (2006): Порекло становништва Банатског Великог Села, Дипломски рад. Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет. Институт за географију. Нови Сад.
- Медић, С. (2014): Промене морфологије колонистичког насеља- Нови Козарци, Департаман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, Зборник радова, свеска 43-2, 116-120.
- Мандић Ђ., Миладиновић М., Петрић Д., Бореновић М. (1988): Нови Козарци у северном Банату, Монографија. Месна заједница, Нови Козарци.
- Правда, 1936, Београд, стр 7-10.
- Ђурчић С. (1992): Географија насеља. Нови Сад.
- Хегедиш, А. (1987): Аграрни односи у Торонталској жупанији у Банату 1779-1848. Матица српска, Нови Сад.
- Хегедиш А., Чобановић К. (1991): Демографска и аграрна статистика Војводине 1767-1867, Нови Сад.
- Hess, N. (1927): *Heimatsbuch Sv.Hubert, Charlevil und Soltur im Banat 1770.*

Интернет странице:

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karta_kikinda.png

<https://www.google maps>